

Polarització social de la infància i efecte redistributiu de les polítiques socials i educatives

Recepció: 27/10/2020 / Acceptació: 12/02/2021

Resum

L'article analitza la creixent polarització social entre les infàncies a partir del cas de la ciutat de Barcelona i la deficient capacitat redistributiva del model mediterrani de benestar per prevenir-la i moderar-la. En primer lloc, presentem la relació dual i bidireccional entre l'Estat i les desigualtats i com aquesta relació fa estructurar diferents models i règims nacionals de benestar. En segon lloc, analitzem l'augment de la desigualtat i l'estratificació entre els infants de Barcelona entre el 2006 i el 2016 amb una acusada polarització del benestar i un avantatge del 10% superior de renda familiar, un escenari que s'haurà agreujat per la pandèmia (2020-21). En tercer lloc, analitzem les deficiències redistributives del model mediterrani de benestar a l'hora de reduir la desigualtat, la pobresa infantil i la segregació escolar i com contribueix a la seva reproducció. Finalment, defensem més implicació dels professionals socials en el debat sobre les polítiques de benestar i l'aposta per un enfocament redistributiu i anticipatori que maximitzi l'equitat real d'oportunitats.

Paraules clau

Redistribució, desigualtat, pobresa infantil, política social, covid-19.

Polarización social de la infancia y efecto redistributivo de las políticas sociales y educativas

El presente artículo analiza la creciente polarización social entre las infancias a partir del caso de la ciudad de Barcelona y la deficiente capacidad redistributiva del modelo mediterráneo de bienestar para prevenirla y moderarla. En primer lugar, presentamos la relación dual y bidireccional entre el Estado y las desigualdades y cómo esta relación hace estructurar diferentes modelos y regímenes nacionales de bienestar. En segundo lugar, analizamos el aumento de la desigualdad y la estratificación entre los niños de Barcelona entre 2006 y 2016 con una acusada polarización del bienestar y una ventaja del 10% superior de renta familiar, un escenario que se habrá agravado por la pandemia (2020-21). En tercer lugar, analizamos las deficiencias redistributivas del modelo mediterráneo de bienestar en cuanto a reducir la desigualdad, la pobreza infantil y la segregación escolar y cómo contribuye a su reproducción. Finalmente, defendemos más implicación de los profesionales sociales en el debate sobre las políticas de bienestar y la apuesta por un enfoque predistributivo y anticipatorio que maximice la equidad real de oportunidades.

Palabras clave
Redistribución, desigualdad, pobreza infantil, política social, covid-19.

The social polarisation of childhood and the redistributive effect of social and educational policies

This article analyses the growing social polarisation in childhood as seen in the case of the city of Barcelona, and the low redistributive capacity of the Mediterranean welfare model in order to prevent and palliate this polarisation. Firstly, we describe the dual, two-way relationship between the State and inequalities and how this relationship leads to the articulation of different national welfare models and regimes. Secondly, we analyse the increase in inequality and stratification among children in Barcelona between 2006 and 2016. This shows a sharp polarisation in welfare and a 10% higher advantage in family income, a scenario that will have worsened due to the pandemic (2020-21). Thirdly, we discuss the redistributive deficiencies of the Mediterranean welfare model when it comes to reducing inequality, child poverty and school segregation and how it contributes to reproducing these issues. Finally, we call for the greater involvement of social work professionals in the debate on welfare policies, and a commitment to a predistributive and anticipatory approach that maximises real equality of opportunity.

Keywords
Redistribution, inequality, child poverty, social policy, COVID-19.

Com citar aquest article:

Martínez-Celorio, X. (2021). Polarització social de la infància i efecte redistributiu de les polítiques socials i educatives. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 77, p. 37-55.

▲ Introducció

El debat a l'entorn de l'estat del benestar i les polítiques socials i educatives tant a Catalunya com a Espanya sovint està esbiaixat per apriorismes que ignoren el seu impacte real sobre l'estructura social d'oportunitats, obviant-se dues evidències que ajudarien a centrar millor el debat.

La primera evidència és que abans d'exercir la funció redistributiva de rendes en forma de serveis públics i transferències socials, l'estat del benestar aconsegueix, en primer lloc, amb la funció predistributiva que condiciona com serà la distribució primària de la renda i, per tant, dona forma a l'estructura de desigualtats socials de partida. En segon lloc, els enfocaments ideològics, creences i percepcions sobre les polítiques de benestar tendeixen a construir-se amb vels d'ignorància que es bifurquen entre: a) el maximalisme igualitarista de sectors d'opinió que creuen que les polítiques socials i educatives produeixen *per se* més igualació social, però sense tenir en compte ni avaluar la baixa capacitat redistributiva del nostre model de benestar i b) el minimalisme liberal que ataca la generositat dels programes socials per la sospita que induirà més dependència assistencial dels sectors més vulnerables, però obviant els avantatges i apropiacions que el model mediterrani de benestar garanteix per als contribuents més acomodats.

Per tal d'aportar respostes i una evidència superadora d'aquests plantejaments superficials, l'article s'ordena en tres apartats. El primer presenta les tipologies de benestar desenvolupades per Esping-Andersen (1993) i Lesse-nich (1996) i com la seva configuració obeeix a un marc institucionalitzat de bidireccionalitat mútua entre l'Estat i les desigualtats socials. El segon apartat constata l'augment de la polarització social de la infància a la ciutat de Barcelona entre 2011 i 2017, que l'impacte empobridor i desigualador de la pandèmia per coronavirus (2020-21) no farà sinó agreujar davant el més que probable escenari post-covid de recuperació polaritzada en forma de K. El tercer apartat analitza la modesta capacitat redistributiva de la política social i educativa, centrant-se en l'apropiació de recursos públics per a les classes mitjanes i la modesta redistribució per reduir la pobresa infantil i la segregació escolar.

La relació dual entre l'Estat i les desigualtats

L'estat del benestar o *welfare* va néixer per tal de pal·liar i compensar les situacions de necessitat i desigualtat que genera el mercat laboral, atès que és incapaç de produir benestar material per a tots els individus i famílies. La protecció social contra l'atur, la malaltia o l'envelliment s'han instituït com a drets bàsics i constitucionals, juntament amb el dret a l'educació. Ara bé, sovint, aquest caràcter protector ens fa oblidar que l'Estat juga una funció

L'estat del benestar va néixer per pal·liar i compensar les situacions de necessitat i desigualtat que genera el mercat laboral

dual i ambivalent davant les desigualtats. No només aconsegueix una *funció redistributiva o compensadora* de les desigualtats generades pel mercat laboral, actuant *ex post* un cop es produeixen.

L'Estat també juga una *funció constitutiva o legitimadora* de la desigualtat social i laboral (*ex ante*) atès que regula i legisla com ha de ser el sistema educatiu, les relacions laborals, les modalitats de contractació i cotització, la negociació col·lectiva o el sistema fiscal. Les polítiques públiques actuen com a mecanismes d'integració i promoció social però també intervenen produint i reproduint desigualtats. No cal oblidar la bidireccionalitat mútua entre l'Estat i les desigualtats, no podem separar-los com si fos una simple dicotomia de bons i dolents (Adelantado, 2000; Lessenich, 1996). Per tant, l'Estat predistribueix quan impulsa reformes laborals o reformes educatives (condicionant un marc de més o menys desigualtats) i també redistribueix renda per tal de contenir i reparar el mateix marc de desigualtats que ha regulat i produït.

L'Estat també juga una funció constitutiva o legitimadora de la desigualtat social i laboral

Taula 1. Trets principals dels models o règims dels estats del benestar

Règim de benestar	LLIBERAL	CONTINENTAL	ESCANDINAV	MEDITERRANI
Ideologia	Individualisme	Corporatisme	Igualitarisme	Modernització

PREDISTRIBUCIÓ

Referents i objectius	Empoderament i elecció individual	Mantenir rendes i seguretat social	Xarxa universal de serveis públics	Universal, fràgil i familista
Mercat laboral	Desregulat	Regulat	Alta regulació	Desregulat
Divisió laboral	Ocupats / aturats	Estables / precaris / inactius	Feina pública / privada	Estables / precaris / submergits
Estructuració social	Segregació de col·lectius i minories	Segmentació integrada	Inclusió i ciutadania	Dualització i precarització

REDISTRIBUCIÓ

<i>Provisió de benestar</i>	Mercat i tercer sector	Estat i agents socials	Estat	Estat, mercat i tercer sector
<i>Finançament</i>	Impostos i copagaments	Cotitzacions laborals	Impostos	Impostos, cotitzacions i copagaments
<i>Prestacions i cobertura</i>	Assistencial	Contributiva	Universal	Contributiva, universal i assistencial
<i>Impacte redistributiu</i>	Regular	Regular	Potent	Feble
<i>Països</i>	Regne Unit Estats Units	Alemanya França	Suècia Dinamarca	Espanya Itàlia

Font: Elaboració pròpia a partir de Moreno (2014), González (2005) i Lessenich (1996).

Tal i com demostra Esping-Andersen (1993), els diferents models de *welfare* a Europa depenen de variables sociopolítiques i de la funció reguladora que tenen els estats a l'hora de deixar més o menys protagonisme al mercat com a proveïdor de benestar. És a dir, en funció del context històric, cultural i polític, els estats han desenvolupat formes distintes a l'hora de *mercantilitzar* o *desmercantilitzar* les necessitats vitals. La taula 1 presenta els diferents règims de benestar que es deriven de la recerca empírica comparada i la multi-dimensionalitat constitutiva de cada *welfare* nacional.

En funció del context històric, cultural i polític, els estats han desenvolupat formes distintes a l'hora de *mercantilitzar* o *desmercantilitzar* les necessitats vitals

El model liberal anglosaxó pivota entorn del mercat com a principal proveïdor social (sigui per convenis d'empresa o per assegurança privada) forçant els individus a responsabilitzar-se de si mateixos. L'Estat es limita, exceptuant la sanitat, a proveir una assistència de mínims a grups segregats, minories i exclosos en programes focalitzats i sempre amb la prèvia comprovació de recursos (*means tested*). Es confia en el mercat de treball com a mecanisme distributiu, en l'auto-ocupació personal i en el voluntariat assistencial, però mantenint un esquema residual per part de l'Estat.

El model continental o corporatiu prioritza el manteniment de la renda dels treballadors que hagin cotitzat al llarg de la vida laboral seguint una norma de treball estable. El sistema de protecció social està esglaonat per grups contributius (esquema bismarckià) i força una segmentació integrada entre treballadors estables i atípics. Els sindicats i agents socials mantenen una

pauta continuada de concertació social. La cobertura social depèn de la condició laboral individual i els familiars es beneficien com a titulars de drets derivats (del cap de família). És un model conservador que no prioritza la reducció de la desigualtat entre grups contributius i classes socials.

El model escandinau socialdemòcrata recolza en la idea nòrdica de la casa ciutadana comuna (*folkhemmet*), en l'objectiu de la plena ocupació i en la provisió universal de serveis personals no dependents de la condició laboral dels individus. El paper actiu de l'Estat com a empresari creador d'ocupació pública facilita la desfamiliarització i el treball de les dones en l'administració i serveis públics. La disparitat salarial i la desigualtat social són més baixes que a la resta de models amb una àmplia classe mitjana que defensa la igualtat d'oportunitats, l'escola pública i la meritocràcia en un context d'inclusió i drets universals de ciutadania.

El model mediterrani es caracteritza per un ideal de modernització retardada sobre la resta de països avançats a causa del seu passat polític autoritari i de paternalisme social. Pivota sobre el familisme com a factor central de solidaritat que complementa i resta compenetrat amb l'acció pública-estatal, el mercat privat i el tercer sector. És un model mixt que mira de combinar l'esquema universalista (educació, sanitat i pensions) amb prestacions contributives de tipus bismarckià (seguretat social) on es barregen el corporativisme dels agents socials, un alt frau fiscal i una extensa economia informal.

S'ha discutit i teoritzat molt si el model mediterrani és una configuració diferenciable o no de la resta de règims de benestar o si es tracta d'una versió tardana i perifèrica del model corporatiu continental (Moreno, 2014 i 2001; González, 2005; Lessenich, 1996). Els quatre països meridionals (Espanya, Grècia, Itàlia i Portugal) es caracteritzen per la rellevància històrica d'haver viscut dictadures i governs autoritaris al llarg del segle XX, compartint trajectòries institucionals, culturals i polítiques de modernització retardada.

En el cas espanyol, el model institucional de benestar és hereu del corporativisme i paternalisme franquista, així com dels pactes de la transició de 1978, sense que s'hagi construït *ex novo* ni amb grans marges de maniobra política per canviar les seves bases i lògiques de finançament (González, 2005). Per això, el model espanyol és fragmentari, amb un universalisme incomplet, garantista en la cobertura però amb prestacions modestes. És un model insuficient però incrementalista amb un fort protagonisme dels ajuntaments i d'un tercer sector de proximitat amb respostes més flexibles per atendre noves necessitats allà on no arriben ni el govern central ni els autonòmics.

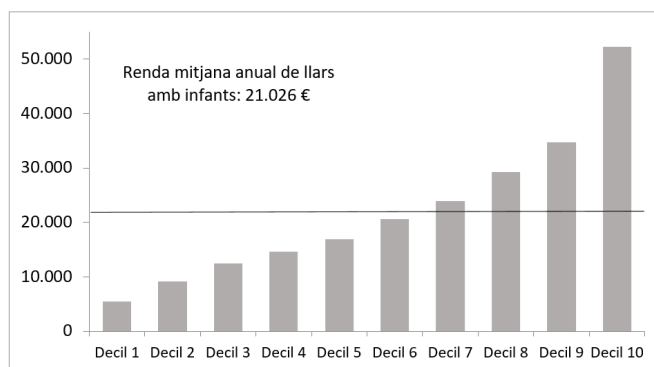
El model mediterrani es caracteritza per un ideal de modernització retardada sobre la resta de països avançats

Les mesures recents d'augment del salari mínim fins als 900 euros el 2019 i l'aprovació el 2020 de l'ingrés mínim vital com a prestació no contributiva de la Seguretat Social, destinada a 850.000 famílies per donar garantia d'ingressos a prop de 2,3 milions de persones són mesures a avaluar en el futur. És esperable que ajudin a contenir i reduir la creixent polarització social incubada amb la Gran Recessió (i agreujada per la pandèmia) en països com Espanya. Com veurem en el següent apartat, la polarització social és més acusada entre les famílies amb fills menors d'edat per l'alt cost de criança. És a dir, les polítiques socials i educatives en l'escenari post-pandèmic han de fer front a una major polarització i segmentació social entre les infàncies, havent d'intervenir-hi perquè la bretxa entre orígens socials no determini ni faci empitjorar les seves oportunitats vitals futures.

Polarització social entre les infàncies a Barcelona

El 2018 vivien a la ciutat de Barcelona 245.573 infants i adolescents d'entre 0 i 17 anys el 67% dels quals són infants d'entre 0-11 anys, i el 33% restant són adolescents d'entre 12-17 anys (IIAB, 2019). Tenir fills menors a càrrec és un sobrecost que resta renda disponible i pot conduir a la pobresa de les llars en situacions sobrevingudes o *shocks* massius com va ser la Gran Recessió. Però no podem parlar d'una infància en singular, homogènia i uniforme, sinó de diferents infàncies que creixen i es desenvolupen molt condicionades per la desigualtat dels recursos, rendes i capitals culturals i socials dels seus nuclis familiars. De fet, el decil de llars de més renda amb infants (decil 10) multiplica per 10,3 la renda disponible del decil de llars més pobres amb infants (decil 1), segons dades de les estadístiques metropolitanas sobre condicions de vida (EMCV 2016-2017).

Gràfic 1. Rendes mitjanes anuals de les llars amb població infantil (0-17 anys). Barcelona, 2016-2017

Font: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB): *Estadístiques metropolitanas sobre condicions de vida, 2016-2017*. | Idescat: *Enquesta de condicions de vida, 2016 i 2017*.

El més preocupant és que hi ha més polarització socioeconòmica entre els infants de la ciutat per l'augment desproporcionat de la renda del decil superior respecte a la resta, sense que hagin baixat els ingressos dels decils inferiors, que és el que va ocórrer durant la Gran Recessió (IERMB, 2018). Els infants i adolescents del 10% de més renda han millorat la seva posició benestar amb un 60% més de renda disponible que la renda mitjana de llars amb població infantil. És una tendència preocupant, que es veurà agreujada pels efectes polaritzadors de la pandèmia per coronavirus. Alhora, resulta perniciososa per tres motius com a mínim.

En primer lloc, la polarització entre les infàncies és contrària a la pauta d'estratificació dels adults del conjunt de la ciutat, on la desigualtat de rendes s'ha moderat en el període 2011-2017. El 2011 l'índex Gini de desigualtat¹ entre els infants de Barcelona era de 32,9 i el 2017 va arribar a 35,6. Mentre que la desigualtat del conjunt de la població s'ha reduït a la ciutat un 3,4%, en el mateix període la desigualtat entre els infants barcelonins s'ha incrementat un 8,2%. Aquest repunt, tal com veurem, no es tradueix en una taxa més alta de pobresa infantil a la ciutat, sinó que ha baixat un 4% entre el 2011 i el 2017. És una bona notícia a mitges, atès que a la ciutat no augmenta la pobresa per baix sinó que s'incrementa la desigualtat per dalt amb un decil superior que pren un avantatge sideral respecte a l'anterior decil i a la mitjana.

En segon lloc, el 2011 la desigualtat entre infants a la ciutat era més moderada (32,9) que la registrada en la resta de llars amb residents més grans de 18 anys (34,6). Però el 2017 la situació s'ha invertit, i hi ha més desigualtat infantil (35,6) que desigualtat entre la resta de residents (33,4). Mentre que la resta de població de la ciutat s'ha beneficiat d'una recuperació econòmica més distribuïda, en l'etapa post-crisi les llars amb infants i adolescents s'han fet més desiguals i s'han polaritzat encara més.

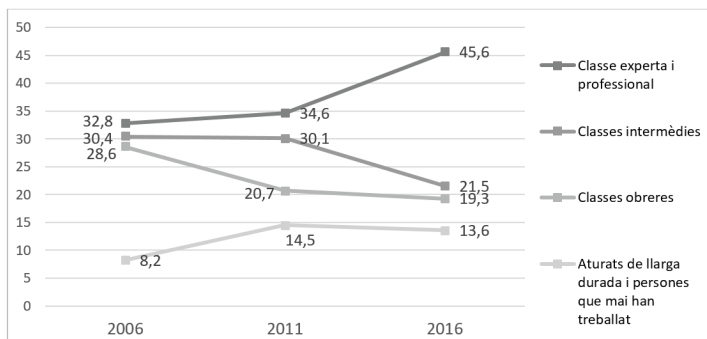
En l'etapa post-crisi les llars amb infants i adolescents s'han fet més desiguals i s'han polaritzat encara més

En tercer lloc, el 2011 la desigualtat entre infants era superior al conjunt de Catalunya respecte a la ciutat de Barcelona, però el 2017 és a la inversa, i se supera per poc la mitjana catalana. L'aparent paradoxa és que la ciutat de Barcelona s'ha mostrat, davant el cicle recessiu, més resilient que el conjunt de Catalunya i n'ha actuat com a motor econòmic (Sarasa *et al.*, 2013). No obstant això, la recuperació econòmica que es registra a la ciutat des del 2013 ha moderat la taxa de pobresa infantil però ha augmentat la desigualtat entre els infants i adolescents.

La polarització entre les infàncies a la ciutat de Barcelona es visualitza en el gràfic 4, que mostra el canvi en l'estratificació social de les famílies amb menors a càrrec entre el 2006 i el 2016. És una bona fotografia de les classes socials, on la infància i adolescència creix i se socialitza, i de com ha variat la seva composició en paral·lel al canvi sociodemogràfic de la ciutat. La població infantil es reparteix el 2006 en tres grans classes socials d'una manera bastant equitativa i amb un petit subgrup de famílies amb proge-

niters en atur de llarga durada i en exclusió laboral (8,2%). Al llarg de la dècada, es confirma la polarització de les infàncies per l'augment del pes de les famílies de classe experta i professional en 13 punts i el descens paral·lel del pes de les famílies amb infants de les classes intermèdies (-8,9 punts) i també el decreixement del pes de les famílies de classe obrera (-9,3 punts). Alhora, els efectes de la crisi fan que la proporció de les famílies en situació d'inactivitat, exclusió laboral o atur perllongat s'incrementin en 5,4 punts.

Gràfic 2. Classe social de les famílies amb infants i adolescents. Barcelona, 2006, 2011 i 2016

Font: IERMB (2018).

Les infàncies de la ciutat s'han polaritzat per una combinació concatenada de factors *gentrificadors*

En resum, les infàncies de la ciutat s'han polaritzat per una combinació concatenada de factors *gentrificadors* que han expulsat famílies i parelles joves amb infants (o abans de tenir-los) cap a l'àrea metropolitana a la recerca de preus d'habitatge més assequibles i que, alhora, han fet reduir la fecunditat entre les classes intermèdies i obreres joves per l'alt cost de la criança. El 2006, abans de la crisi, l'estratificació social dels infants segons la classe social familiar dibuixava un perfil de societat dual integrada amb només un 8,2% de llars en vulnerabilitat o exclusió social. Des de la pandèmia per coronavirus (2020-21), l'estratificació s'ha transmutat en una polarització d'infàncies i una desigualtat més gran en l'oportunitat de tenir fills o filles a la ciutat de Barcelona, que deixa les rendes mitjanes i baixes en clar desavantatge.

Alhora, ha crescut la desigualtat entre infants però reduint-se les taxes infantils de pobresa. L'augment de la desigualtat entre els infants contrasta amb la lleugera reducció de les taxes de pobresa infantil a Barcelona que s'ha produït entre el 2011 i el 2017. La darrera dada disponible de la taxa de pobresa moderada és del 29,5% (gairebé un 4% menys que el 2011). Correspon a 72.317 infants i adolescents que estan per sota del llindar de la pobresa establert el 2017 en 14.459 € anuals per una llar composta per un adult i un menor o bé per sota d'un llindar de 20.020 € si es tracta d'una llar biparental amb un fill o filla menor de 18 anys. Barcelona acumula el 18,7% de tota la infància en situació de pobresa moderada de Catalunya el 2017.

La taxa de pobresa moderada infantil a Barcelona entre el 2011 i el 2017 podríem dir que s'ha estancat entorn del 30%. Són 10 punts més en relació amb la mitjana europea (20,2%) i està per sobre també de la mitjana de Catalunya i de l'espanyola (2,7 punts més). Aquestes taxes són extremament altes i no es revertiran fins que no es posi en marxa la renda garantida de ciutadania en el marc de l'anomenat ingrés mínim vital aprovat com a escut social enfront la pandèmia, alleugerant els costos de criança entre les famílies més vulnerables.

La ressaca de la crisi i de l'austeritat del període 2008-2015 ha empobrit un 31% la renda dels catalans més pobres (quintil 1) fent-los encara més pobres (Marcos i Ubrich, 2017). Per capturar la gravetat de l'experiència de pobresa, els sociòlegs calculem la intensitat, és a dir, el grau de pobresa dels pobres o la distància relativa en què s'acosten o se separen del llindar de pobresa que els permetria deixar de ser pobres. Com més gran sigui la distància del llindar (expressada en percentatge), més intensa serà la pobresa i més cristal·litzaran les seves formes més severes. La renda de les llars pobres amb infants a Barcelona està un 36,2% allunyada del llindar per deixar de ser pobre. És una bretxa força similar a la del conjunt d'infants de Catalunya (36,2%) i de la d'Espanya (36,5%) (Martínez-Celorio i Marín, 2019).

Ara bé, si posem el focus en el grup de cua de renda més baixa, que normalment no és ni capturat ni entrevistat en les mostres de les enquestes genèriques com l'ECV, comprovem com les famílies amb infants ateses pels serveis socials de la ciutat de Barcelona estan molt més enfonsades en la pobresa que el total de la infància en situació de pobresa. A partir de les dades de l'ECVUSS del 2016 (Martínez-Celorio i Marín, 2019), sabem que la bretxa de la pobresa en les famílies biparentals ateses per serveis socials és del 66%, en les llars amb més d'un nucli és del 62% i en les llars monoparentals assistides a serveis socials és del 60%. Parlem de situacions extremes que enfonsen en el pou de la pobresa més severa i extrema un total de 4.690 infants i adolescents a Barcelona². El que no sabem encara és fins a quin punt és una pobresa severa persistent per als infants ni quant de temps s'experimenta ni quines entrades i sortides se'n produeixen i per què. Parlem, doncs, d'una pobresa molt intensa i allunyada de la sortida per deixar de ser pobre.

Els liberals no poden confiar, com passava abans de la pandèmia, que hi haurà una reducció significativa de la pobresa infantil amb la simple creació d'ocupació, que és precària i de baix salari, eximint les polítiques redistributives de l'Estat i de la comunitat autònoma de la seva responsabilitat a l'hora d'igualar les condicions de partida de la infància.

Alhora, l'impacte empobridor i desigualador de la pandèmia amb un més que probable escenari post-covid de recuperació en forma de K no augura sinó una major polarització social que reforça la tendència i la *path dependence* que ja venia d'abans, com hem vist³ (OCDE, 2021). Per això, a més

Les famílies amb infants ateses pels serveis socials de la ciutat de Barcelona estan molt més enfonsades en la pobresa que el total de la infància en situació de pobresa

Esdevé prioritari maximitzar la capacitat redistributiva i anivelladora que han d'acomplir les polítiques de benestar superant les actuals deficiències

del paquet de finançament *Next Generation* per a la recuperació econòmica, també esdevé prioritari maximitzar la capacitat redistributiva i anivelladora que han d'acomplir les polítiques de benestar superant les actuals deficiències.

La deficient capacitat redistributiva del model mediterrani de benestar: el cas català i espanyol

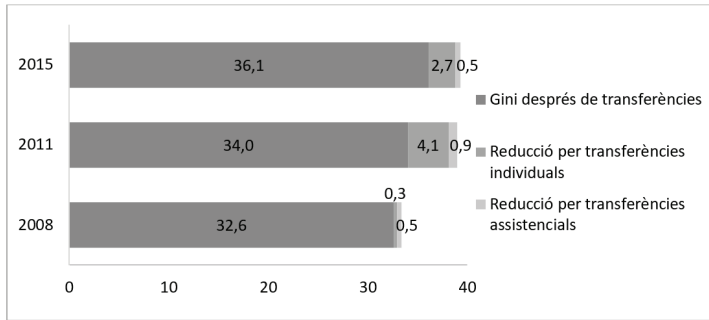
Hi ha un ampli consens científic entorn del paper positiu que té una major despesa social en la reducció de les taxes de pobresa i en la producció d'igualtat (Moreno, 2014; Comissió Europea, 2010; Wilkinson, 2010). Ara bé, no tots els nivells similars de despesa social tenen la mateixa capacitat redistributiva i reductora del risc de pobresa, per exemple. L'efectivitat redistributiva de la despesa social és variable en funció de tres factors. En primer lloc, de *l'estructura productiva i sociodemogràfica*: si la que tenen els països mediterranis la traspasséssim als països escandinaus, aquests tindrien una taxa més alta de pobresa i desigualtat com a nou punt de partida. En segon lloc, de *l règim de fiscalitat i de model de benestar*: els països escandinaus i certs països de model continental (França i Bèlgica) tenen una notable fiscalitat i capacitat recaudatòria combinada amb un alt nivell de despesa social i baixes taxes de pobresa. Catalunya, Espanya i Itàlia són el cas contrari. En tercer lloc, de *com s'aplica la despesa i es focalitzen els programes*: Irlanda i Grècia tenen el mateix nivell de despesa social (26% del PIB), però Irlanda té una capacitat reductora de la taxa de pobresa del 60% i Grècia només la redueix un 15%.

A partir de l'explotació de l'ECV-2016, Marcos i Ubrich (2017) destaquen que el 14% dels infants catalans es beneficien d'alguna forma de prestació, ajut o beca directa. S'hi ha d'afegir un 31% de familiars que conviuen a la mateixa llar i que reben prestacions d'atur, pensions i altres transferències socials que depenen de diferents administracions (estatal, autonòmica o local). Com a conseqüència del model mediterrani de benestar i les seves insuficiències, la capacitat de totes les prestacions socials per reduir la desigualtat de renda a les llars on viuen infants és molt reduïda arreu d'Espanya i també a Catalunya (Marcos i Ubrich, 2017; Fernández, 2015; Martínez-Celorio, 2015).

A Catalunya, la reducció de l'índex de Gini de desigualtat infantil durant la crisi ha estat modesta i molt lligada a les prestacions d'atur que, gradualment, s'han anat esgotat. La reducció per transferències assistencials, on trobem els poders locals amb els ajuts d'emergència, ha estat mínima malgrat que les polítiques socials municipals fan de frontissa entre les prestacions de l'estat del benestar i la ciutadania més vulnerable. La capacitat reductora de

la pobresa infantil, en canvi, és més intensa gràcies al pes de les prestacions d'atur, atesa l'absència de prestacions universals i desgravacions significatives que compensin el cost de criança (Fernández, 2015).

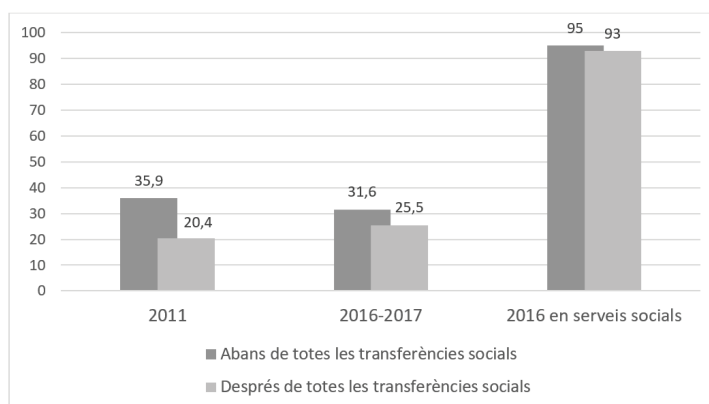
Gràfic 3. Reducció per transferències socials de l'índex de Gini de desigualtat infantil. Catalunya, 2008, 2011 i 2015

Font: Marcos i Ubrich (2017).

La distribució primària de la renda generada pel mercat de treball va fer que la taxa de pobresa infantil arribés el 2011 al 41,8%, i que quedés reduïda després de totes les transferències socials al 30,7%. És una reducció de la taxa del 26% que el 2016-2017 s'ha moderat a un decreixement del 18% per l'esmentat exhauriment i descens de les prestacions d'atur. En canvi, la capacitat reductora de la pobresa infantil entre les famílies amb infants ateses pels serveis socials és exigua, de tan sols 2,1 punts (Martínez-Celorrio i Marín, 2019). No obstant això, cal destacar que els ajuts assistencials i d'emergència social redueixen un 17% la taxa de pobresa extrema d'aquest col·lectiu (Martínez-Celorrio i Marín, 2019). En aquesta disminució hi ha intervingut de manera directa el programa municipal Fons Extraordinari d'Ajuts d'Emergència Social per a infants de 0 a 16 anys (Blasco i Todeschini, 2017), omplint l'absència de programes més estructurats de lluita contra la pobresa infantil i de garantia de rendes d'abast autonòmic i estatal per a les famílies amb infants i adolescents.

Gràfic 4. Capacitat reductora de la taxa de pobresa infantil. Barcelona ciutat

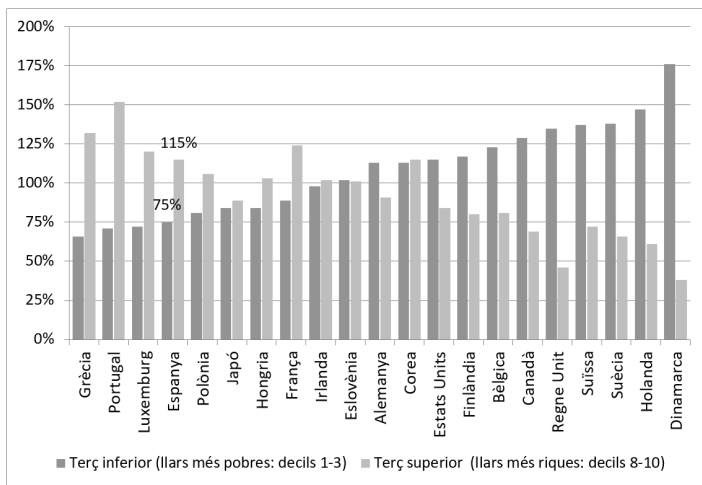
Font: Martínez-Celorio i Marín (2019).

Les inèrcies i disfuncions característiques del model espanyol de benestar van rebre una dura crítica per part de l'OCDE (2014). L'informe *Society at a glance 2014* dedicava un capítol per a Espanya, en què critica la mala preparació del sistema de protecció social per respondre amb eficàcia i equitat als efectes de l'atur, l'empobriment i l'augment de les desigualtats. A més, constata com beneficia més a qui més té. Pensionistes i altres classes passives han estat més protegits com a conseqüència del model contributiu de seguretat social lligat a l'ocupació, però les llars més pobres i de baix nivell de qualificació i cotització prèvia a la crisi són les més castigades i desprotegides. Entre el 2017 i el 2010 han perdut un 30% de la seva renda mentre que la mitjana de pèrdua de renda de les llars més pobres a l'OCDE ha estat d'un 2% (OCDE, 2014). És un altre efecte del feble i fràgil universalisme del model espanyol, agreujat per les retallades en serveis socials i en polítiques actives d'ocupació.

La poca capacitat redistributiva del model espanyol depèn tant del disseny del sistema de seguretat social com del model flexible i precari de mercat de treball

L'informe destaca com les transferències distributives en Espanya beneficien més el terç superior de renda que el terç poblacional més pobre (diferencial de 35 punts), tal com recull el gràfic. Fins i tot països amb model liberal de benestar com Estats Units o Regne Unit tenen un esquema distributiu més equitatiu que el nostre, malgrat les crítiques rebudes pel caràcter residual del seu *welfare*. La poca capacitat redistributiva del model espanyol depèn tant del disseny del sistema de seguretat social com del model flexible i precari de mercat de treball. No sempre els models de benestar són progressius per als sectors més pobres (Korpi i Palme, 1998) i menys quan un mercat dual de treball no està compensat amb un universalisme de serveis públics ben dotat, efectiu i de cobertura inclusiva.

Gràfic 5. Transferències de l'estat del benestar rebudes pel terç superior de renda i pel terç inferior en percentatge sobre la mitjana total (2010)

Font: OECD Income Distribution Database. <http://www.oecd.org/els/societyataglance.htm>

El model espanyol de benestar s’ha definit com una *via intermèdia* entre el corporativisme bismarckià (sistema de seguretat social de caràcter contributiu) i l’universalisme de la tradició de Beveridge (salut, educació i pensions garantides), però amb una baixa i fragmentada protecció social. La insuficiència de prestacions queda compensada pel protagonisme forçat de les famílies i de les dones i per la funció assistencial del tercer sector amb o sense lucre.

El caràcter híbrid del model espanyol fa que s’accentuin els trets menys atractius del model corporatiu continental i que, en paral·lel, l’universalisme quedi molt curt i mal dotat amb prestacions poc generoses (González, 2005). D’una banda, la dualitat estructural del mercat de treball entre els treballadors estables (*insiders*) i precaris (*outsiders*) provoca una major reproducció de la desigualtat atès que les prestacions socials (atur i pensions) depenen del poder contributiu de les trajectòries laborals seguides, afavorint els treballadors estables. I, d’una altra, el model distributiu de transferències de renda afavoreix els ancians i pensionistes en detriment dels joves i de les famílies amb nens, provocant el familisme solidari com a estil de vida i estratègia adaptativa davant les necessitats vitals no cobertes o no desfamiliaritzades per l’Estat (educació infantil 0-3 anys, cura de persones dependents o retard de l’emancipació).

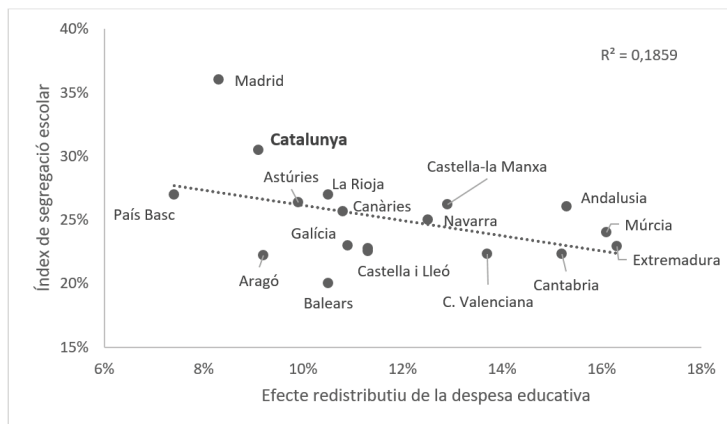
Alhora, l’efectivitat redistributiva de la despesa educativa queda molt minvada per l’infra-finançament en el cas de Catalunya que, per a igualar-se a la inversió anual respecte a Espanya, és de 1.500 milions, i de 3.000 milions per a igualar-se a la mitjana europea (Albaigés i Padró, 2017). L’efecte redistributiu de la despesa educativa a Catalunya (9,1%) és dels més baixos d’Es-

La insuficiència de prestacions queda compensada pel protagonisme forçat de les famílies i de les dones i per la funció assistencial del tercer sector

panya juntament amb la comunitat de Madrid (8,3%), totes dues per sota de la mitjana estatal (11,3%). En gran part és degut al major pes que té la xarxa concertada d'escoles en tots dos territoris i al caràcter regressiu que té la despesa pública en concerts, atès que suposa una transferència cap a les rendes altes en detriment de les baixes (Calero i Gil Izquierdo, 2014). El 54% de la despesa pública en concerts a primària l'acapara el 30% de famílies amb major renda pel 13,6% que beneficia el 30% de famílies amb menor renda. En la secundària concertada, el 30% de major renda acapara el 46% de la despesa pública en concerts per un 22% que correspon al 30% de famílies amb menor renda (Calero i Gil Izquierdo, 2014).

Thomas Piketty (2015) ens recorda que el feble efecte redistributiu i igualador de la despesa educativa s'explica per la segregació escolar. En l'anàlisi comparada per comunitats autònomes (Martínez-Celorio, 2019) es constata una correlació negativa: com més segregació escolar, menor efecte redistributiu té la despesa pública, especialment per als casos de Madrid i Catalunya. A l'altre extrem, el major efecte redistributiu de la despesa educativa a Extremadura, Múrcia, Andalusia o Cantàbria es correspon amb una molt menor segregació escolar.

Gràfic 6. Relació entre l'efecte redistributiu de la despesa pública educativa i l'índex Gorard de segregació escolar

Font: Elaboració pròpia a partir de Murillo i Martínez-Garrido (2018), Badenes i Buenaventura (2017).

La força determinant de l'entorn fa que les possibilitats d'èxit escolar depenguin més de la qualitat dels companys que dels equips docents o dels recursos

Piketty (2015) assenyala que l'efecte de la despesa educativa és feble no només per l'existència prèvia de desigualtats familiars que determinen les possibilitats d'èxit escolar, sinó també per l'efecte que té la composició social de les escoles i els barris on viuen els alumnes. És a dir, la força determinant de l'entorn fa que les possibilitats d'èxit escolar depenguin més de la qualitat dels companys d'escola (*peer-effect* o efecte company) que de la qualitat dels equips docents o dels recursos invertits.

En la recerca comparada de disset països de l'OCDE, Vandenberghe (2002) demostra que, en l'explicació de la desigualtat educativa, l'impacte de l'efecte company (*peer effect*) en els resultats escolars és més determinant que els orígens socials, les ràtios d'aula o l'experiència de professorat. Per tant, la segregació escolar no només debilita l'esperat efecte distributiu de la despesa educativa sinó que també aguditza l'efecte reproductor de l'escola, minvant la neutralització de la influència dels desavantatges i orígens socials en els resultats escolars.

Amb el tancament d'escoles arran de la pandèmia també s'ha fet més explícita la segregació entre escoles i la desigualtat d'activitats d'aprenentatge que s'han ofert en condicions de confinament entre la xarxa pública i la concertada (Bonal i González, 2020). És a dir, la pandèmia ha agreujat una crisi d'equitat educativa i d'apropiació d'avantatges entre les classes mitjanes professionals en detriment de les classes obreres. Altres països com Gran Bretanya han pogut calcular com la bretxa del diferencial d'aprenentatge entre nivells socioeconòmics (alts i baixos) ha augmentat un 35% a causa de la pandèmia, perdent la recuperació de la bretxa que s'havia produït des del 2011 (EEF, 2020).

En el nostre cas, no s'han fet estimacions entorn de la pèrdua d'aprenentatge, però les primeres estimacions construïdes amb un índex d'oportunitats d'aprenentatge són prou reveladores de la deficient capacitat redistributiva per a cobrir l'absència de presencialitat a les aules⁵. Per al 40% dels alumnes vulnerables de la ciutat de Barcelona aquest índex ha estat inferior al 50% per tan sols un 15% entre la resta d'alumnes no vulnerables de la ciutat (GESOP, 2020).

Ahora, la pandèmia ha posat de relleu una triple bretxa digital tant a Catalunya com a Espanya. En primer lloc, una bretxa d'accés que afecta el 3,5% de les llars, amb alumnes que només tenen connexió a través del mòbil, i el 15%, que només tenen un dispositiu a la llar (Bonal i González, 2020). En segon lloc, la bretxa en els recursos i equips digitals amb un 37% dels centres de secundària a Catalunya que no disposen d'una plataforma digital per a l'aprenentatge (COTEC, 2020). En tercer lloc, l'omnipresent bretxa social en la competència digital de famílies i alumnes que està condicionada per les desigualtats de capital cultural i de renda a les llars.

La pandèmia ha posat de relleu una triple bretxa digital tant a Catalunya com a Espanya

Per últim, ha quedat palès que el sistema educatiu té dificultats per identificar la desigualtat social de l'alumnat i el seu nivell de vulnerabilitat. El desajust entre el 28,6% dels infants en situació de pobresa monetària a Catalunya i la detecció d'alumnat amb necessitats específiques de suport educatiu (NESE), el 6,6% d'alumnat de primària i el 5,7% de secundària, és una ineficiència de l'administració educativa a resoldre en un termini immediat. Bona part dels municipis tampoc no disposen d'eines adients per detectar i perfilar amb rigor aquest alumnat en els processos d'admissió i matrícula escolar. Ahora, ha estat difícil per al Departament d'Educació identificar l'alumnat vulnerable a l'hora de proveir equips digitals i encara resulta poc fluida la

coordinació multi-professional entres equips docents i serveis socials en la quotidianitat escolar.

Conclusions

En suma, el model mediterrani de benestar té una feble capacitat reductora de la pobresa i de les desigualtats, i certs elements de política social i educativa contribueixen a reproduir les desigualtats en comptes de moderar-les. El debat sobre les polítiques de benestar ha de combinar la demanda d'una major i una millor redistribució per maximitzar l'equitat real d'oportunitats alhora i un bon marc de predistribució i accions integrades (infància, educació, habitatge, fiscalitat, mercat de treball) que redueixin una distribució primària de la riquesa tan desigual (*ex-ante*). És a dir, procurar un marc amb menys desigualtats de partida per a no haver d'intervenir després sobre les seves conseqüències i seqüeles, acumulades i més endurides de desfer i superar.

No tota política social i educativa resulta beneficiosa per a les famílies, infants i adolescents socialment vulnerables. Tampoc, de forma necessària, la redistribució no segueix un patró progressiu sinó que està condicionada pel model instituït de benestar i per com s'ha resolt la dualitat entre Estat i desigualtats que, en el model mediterrani, continua arrossegant deficiències destacables.

Tampoc no cal menystenir la captura de recursos públics que beneficien les classes mitjanes i de major renda en el model mediterrani de benestar, sigui per l'escolarització privada concertada, a costa d'augmentar la segregació escolar i la desinversió en la xarxa pública, o per les trajectòries de cotització que els deparen prestacions d'atur i/o pensions més elevades. Tots aquests són elements que agreugen la preocupant polarització entre les infàncies (en plural) que hem constatat en aquest article.

Els professionals de les polítiques socials i educatives (educadors socials, assistents socials, mestres, professorat i personal comunitari de suport) no poden restar al marge del debat sobre el futur de les polítiques de benestar. Després de les conseqüències de les polítiques d'austeritat i retallades de la darrera dècada i del paper essencial que han jugat sota la pandèmia (2020-21), els pertoca exemplificar un lideratge discursiu que no només reclami més inversió social i educativa en el procés de reconstrucció post-covid sinó que també possibiliti més eficàcia redistributiva, amb mesures i resultats mesurables i que, com a *benchmarking*, ens apropi a objectius d'equitat social en tant que objectius de país, és a dir, de tothom.

El paper dels professionals del benestar ha de ser més central i actiu a l'hora de definir i proposar a la ciutadania els objectius d'equitat social als quals hem d'aspirar, i podem aspirar, en tant que societat avançada, ètica i decent.

Els professionals socials no poden ser mers assistencialistes sinó que han de ser anticipatius, crítics i transformadors, anant al fons dels reptes i disfuncions del model de benestar de què formen part. El coneixement acurat i compartit de la dinàmica de les desigualtats socials i educatives, així com l'apertura d'un debat cooperatiu i més transversal de totes les professions que intervenen en la *qüestió social* ajudarien a millorar l'equitat, l'eficiència i la justícia amb què funciona el model de benestar.

En aquest objectiu, els professionals de l'educació social són una peça clau per engregar dinàmiques i xarxes inter-professionals i de treball col·laboratiu que ja han començat a arrelar-se en l'àmbit educatiu i formatiu (infància, adolescència en risc, lleure i inserció laboral). La incorporació dels educadors socials en centres educatius suposa un pas endavant per a construir cultures professionals més col·laboratives i que impactin en la millora d'oportunitats dels joves.

Tanmateix, davant un escenari futur de més desigualtat polaritzada i segregadora, l'educació social com a professió i les administracions locals i autonòmiques haurien de potenciar i desenvolupar una major col·legialitat i treball multi-professional en l'empoderament i l'autonomia de les persones i de les comunitats en la resta d'àmbits d'intervenció (inclusió, ciutadania, discapacitat i envelliment). La polarització social, que esdevé una fractura segregadora, no s'ha d'acompanyar de dispersió i fragmentació entre els professionals de la *qüestió social*. Seria una manera de reproduir-la i legitimar-la, afeblint el poder transformador i renovador que pot aportar el treball col·laboratiu multi-professional.

Els professionals socials no poden ser mers assistencialistes sinó que han de ser anticipatius, crítics i transformadors

Xavier Martínez-Celorio
 Investigador del grup consolidat
 Creativitat, Innovació i Transformació Urbana (CRIT)
 Universitat de Barcelona
 xmcmartinez@ub.edu

Bibliografia

- Adelantado, J. (2000). *Cambios en el Estado del Bienestar. Políticas sociales y desigualdades en España*. Icaria.
- Albaigés, B. i Padró, F. (2017). *L'Estat de l'educació a Catalunya. Balanç de la crisi i agenda política per a un cicle de recuperació econòmica. Anuari 2016*. Fundació Jaume Bofill.
- Badenes, N. i Buenaventura, J. M. (2017). *La capacitat redistributiva del conjunt d'ingressos i despeses públiques a Espanya: anàlisi per Comunitats Autònomes*. Institut d'Estudis Fiscals.

- Blasco, J. i Todeschini, F. (2017). *Avaluació del Fons extraordinari per ajuts d'urgència social de l'Ajuntament de Barcelona*. Ivàlua.
- Bonal, X. i González, S. (2020). *Desigualdades de aprendizaje en el confinamiento*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Calero, J. i Gil Izquierdo, M. (2014). *Una anàlisi de la incidència distributiva de la despesa pública en sanitat i educació a Espanya*. Fundació FOES-SA.
- Comissió Europea (2010). *Second Biennial Report on Social Services of General Interest*. Commission Staff Working Document 1284.
- COTEC (2020). *Covid-19 y educación: escuela en casa y desigualdad*, CO-TEC.
- Education Endowment Foundation (2020). *Impact of school closures on the attainment gap*. EEF.
- Esping-Andersen, G. i Palier, B. (2010). *Los tres grandes retos del estado del bienestar*. Ariel.
- Esping-Andersen, G. (1993). *Los tres mundos del Estado del Bienestar*. Institució Alfons el Magnànim.
- Fernández, G. (Ed.). (2015). *Hacia un sistema más inclusivo de garantía de rentas en España: diferentes alternativas de desarrollo*. Fundació FOESSA.
- González, J. J. (2005) Estado de Bienestar y desigualdad. Dins J. J. González i M. Requena (Eds.). *Tres décadas de cambio social en España* (p. 165-192). Alianza Editorial.
- GESOP (2020). *Els alumnes de la ciutat de barcelona en situació de vulnerabilitat durant el confinament per la covid-19*. Consorci d'Educació de Barcelona.
- IERMB - Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (2018). *Pobresa i infàncies desiguals a la ciutat de Barcelona*. Observatori 0-17 BCN.
- IIAB - Institut Infància i Adolescència de Barcelona (2019). *Dades clau d'infància i adolescència a Barcelona 2018*. Observatori 0-17 BCN.
- Korpi, W. i Palme, J. (1998). The Paradox of Redistribution and Strategies of Quality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries. *American Sociological Review*, núm. 63 (5), p. 661-687.
- Marcos, L. i Ubrich, T. (2017). *Desheredados. Desigualdad infantil, igualdad de oportunidades y políticas públicas en España*. Save the Children.
- Martínez Celorrio, X. i Marín Saldo, A. (2019). *Les condicions de vida de les famílies amb infants i adolescents ateses pels serveis socials de Barcelona amb problemàtiques d'extrema complexitat*. Observatori 0-17 BCN de l'Institut Infància i Adolescència de Barcelona.
- Martínez-Celorrio, X. (2019). Desigualdad, segregación escolar y socialdemocracia. Dins *Informe social 2019. Desigualtats davant d'un futur incert* (p. 43-63). Fundació Rafael Campalans.
- Moreno, L. (2014). *La Europa asocial*. Península.
- Murillo, F. Javier i Martínez-Garrido, Cynthia (2018). Magnitud de la segregación escolar por nivel socioeconómico en España y sus comunidades autónomas y comparación con los países de la Unión Europea. *RASE-Revista de la Asociación de Sociología de la Educación*, 11 (1), 37-58

OCDE (2021). *Economic Policy Reforms 2021: Going for Growth*. OCDE.
 OCDE (2014). *Society at a glance 2014. The crisis and its aftermath*. OCDE.
 Piketty, Th. (2015). *L'economia de les desigualtats. Com implementar una redistribució justa i eficaç de la riquesa*. Anagrama.

Sarasa, S., Porcel, S. i Navarro-Varas, L. (2013). L'impacte social de la crisi a l'Àrea Metropolitana de Barcelona i a Catalunya. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 56, p. 10-88.

Save the Children (2019). *El futuro donde queremos crecer. Las políticas públicas esenciales para el bienestar de la infancia*. Save the Children.

Sicília, G. i Simancas, R. (2018). *Equitat educativa a Espanya: comparació regional a partir de PISA 2015*. Fundación Ramón Areces - Fundación Sociedad y Educación.

Vandenbergh, V. (2002). Evaluating the magnitude and the stakes of peer effects analysing science and math achievement across OECD. *Applied Economics*, 34, 1283-1290.

Wilkinson, R. i Pickett, K. (2009). *Desigualdad: un análisis de la infelicidad colectiva*. Taurus.

- 1 L'índex de Gini és una mesura de la desigualtat expressada com a coeficient entre 0 i 1, en què 0 es correspon amb la igualtat absoluta (tots els individus tenen els mateixos ingressos) i 1 es correspon amb la desigualtat absoluta (un individu acumula tots els ingressos i la resta de persones no té cap ingrés). També es pot expressar en una escala 0-100.
- 2 L'Enquesta de condicions de vida a usuaris de serveis socials (ECVUSS), elaborada per l'Ajuntament de Barcelona el 2016, té una mostra composta per 6.623 llars, 3.059 de les quals corresponen a llars amb infants menors de 18 anys. El total d'infants que formen part de la mostra és de 5.827 (Martínez-Celorio i Marín, 2019).
- 3 La recuperació en forma de K implica una dualització sobtada que segmenta entre sectors guanyadors que reboten (grans corporacions, tecnològiques, sanitàries i ocupacions qualificades que poden teletreballar) i sectors perdedors que s'enfonsen (sectors cíclics, petit comerç, petites empreses i treballs poc qualificats). En canvi, una recuperació en forma d'U implica que tota l'economia s'estancaria en uns nivells baixos durant més temps i que després rebotaria amb força.
- 4 L'índex Gorard és fàcil d'interpretar ja que defineix la taxa d'alumnat que hauria de canviar d'escola per aconseguir la seva distribució igualitària dins l'àrea geogràfica d'anàlisi perquè la segregació sigui zero. Per exemple, a Madrid el 36% dels alumnes d'ESO del quartil més pobre (25% de menor renda) haurien de canviar d'escola en contrast amb el 20% de les Illes Balears.
- 5 En aquest cas, l'índex d'oportunitats d'aprenentatge és 0% quan l'alumne no segueix el curs escolar a distància o quan, tot i fer-ho, no lliura als professors les activitats que li encarreguen i no arriba als nivells òptims d'hores al dia dedicades ni de freqüència a l'hora de fer trobades telemàtiques amb els professors, rebre materials o fer tasques. És del 50% quan correspon a la meitat.